

JAPÁN ÚT KELET-EURÓPAI SZEMMEL

FARKAS Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája.*

Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, Budapest, 2018, 177 oldal, 2300 Ft

Farkas Ildikó kötete időszerű vállalkozás, amikor a világ számos pontján a modernizáció megkésett folyamata a sajátos nemzeti identitás keresésének vagy újra-fogalmazásának elszánt igyekezetével párosul. A nemzeti önszemlélet közvetlen környezetünkben is jelentős változásokon megy át, s vele változik a szomszéd népekkel való kapcsolat is. Elegendő a saját „Trianonjukat keservek” között feldolgozni igyekvő szerbek, a kései önállóságra szert tett, de Otto Bauer fogalmával „történelemnélkülinek” nevezett népek (például szlovének, szlovákok) példájára gondolni, hogy a „utószülött” Ukrajna „utolérési kényszeréről” és ingoványos tudati viszonyairól ne is beszéljünk. (Noha e kihívások árnyalt értelmezése és adekvát kezelése jótét szellemi éberségre szorítja a magyar diplomáciát.)

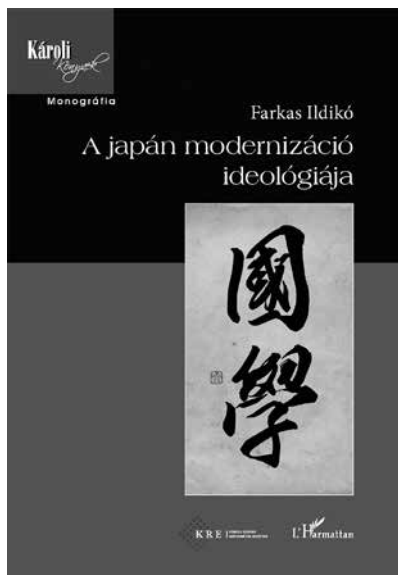
Nem kevés kurázi és tapintat szükséges a japán modernizáció sajátos voltáról és egyenértékűségéről értekezni az élénk, olykor éles szakmai viták közepette, amelyek a modernitás mibenlétét s a nemzet konstruált avagy öröklött tényezőit firtatják. A szerző így kötetének célját – indokolt elővigyázatossággal – abban jelöli meg, hogy az európai kultúrkörben kevésbé ismert és elismert egyedi japán fejlődésnek két fontos fázisát (Edo-korszak és a Meidzsi-kor) elemezve interdiszciplináris és összehasonlító megközelítésben vessen fel új, további kutatásokra ösztönző szempontokat és problémákat.

A modernitásról szóló tudományos diskurzus irányzatainak érveit ismertetve a szerző megállapítja: az angolszász szakirodalomban sokáig elfogadott tényként kezelték, hogy az atlanti térség modernizációjához képest minden más régióban lezajlott modernizáció a nyugati kihívásra adott válaszként, afféle szekunder jelenségként indul el. Legyen szó a „kultúrnemzeti” felemelkedés útját járó Kelet-Európáról avagy a soha gyarmattá nem váló Japánról. S még inkább igaz ez a „meg-

készettség” bélyegét magán viselő „harmadik világ” törekvéseire, amely csak a gyarmati iga kései lerázásától számíthatja a maga csökevényes gazdasági „felzárkózásának” és nemzetteremtésének időszakát. A kötet „antitezisét” Japán modernizáció modelljének körülírása jelenti, amelyben megállapítást nyer, hogy a japán tudományosság komoly nemzetközi vitákat követően végül is megkérdőjelezi e fenti tétel érvényét. S burkoltan ezt az álláspontot tükrözi az előszóban a szerzőnek azon meglepő megállapítása is, hogy a modernizáció előfeltételei Japánban már az ország nyugati megnyitása előtt megteremtődtek.

E sajátos japán előzményeket az első fejezet veszi számba. A szerző mégsem az Edo-korszak taglalásával indít, hanem kronologikus kifejtés helyett – az ismerőtől araszolva az ismeretlen felé – a modernizációval kapcsolatos fogalmainkat, ismereteinket szembesíti a japán „felvilágosult kormányzás”, a Meidzsi-kor (1868–1912) sok hasonlóságot mutató jelenségeivel. Az ország nagyhatalmak általi megnyitását rögzítő 1854-es Kanagava-szerződés után az volt a tét, hogy Japán elkerülje a gyarmattá válást. Ezt a kormányzat katonai, igazságügyi és gazdasági reformokkal (általános hadkötelesség, exporttámogatás) segítette elő, de támaszkodott a „protestáns

etika” ázsiai megfelelőjének, a *konfuciuszi etika*, a magas fokú urbanizáció (1920-ban a városi lakosság aránya elérte az 50%-ot), a jól képzett munkaerő (hiszen a korszakban az írástudás a fejlett európai területekhez hasonló arányú volt) és hivatalnoki kar (szamurájok) és a szekularizált közoktatás adottságaira is. Időközben az 1889-től parlamentáris rendszerre áttért ország diplomáciai egyenrangúsítása is megtörténhetett (az egyenlőtlen szerződések 1899. évi eltörlésével). Japán ekkorra túljut az első gyarmatszerzésén (Tajvan – 1874/1894, Rjúkjü-szigetek – 1879), s 1894/95-ben az ázsiai óriás,

Kína legyőzésével befolyást szerez Koreában, hogy 1900-ban már a nyugati versenytársakkal közösen vezessen büntetőhadjáratot a boxer-lázadás leverésére. A sorozatot a brit-japán szerződés megkötése (1902) és a cári Oroszország felett aratott 1905-ös világgraszoló győzelme zárja, aminek betetőzése Korea 1910. évi bekebelezése. Ezt a példátlan sikerszeriát a nyugati történetírás Japán különleges *szerecsésjének* (lásd az olasz és német egységtörékvéseknél és Kína félgymati sorba sülylesztésének erő-elvonó hatását) és kisebb mértékben kivételes „utánzókézségének” tulajdonítja. A szerző az első tétel érvényességét nem vitatva meggyőző példákat hoz arra, hogy Japán milyen rugalmasan és következetesen aknáza ki a kínálkozó lehetőségeket a nagyhatalommá válásra, a *nyugati technológia* és a *japán szellem* kombinációjával – Morisima jelmondatával: *vakon jósza*.

Farkas Ildikó ugyanakkor **rávilágít, hogy a nyugati tudományosság által érvényesített korszakolás, amely saját fejlődési fokozatainak alakulásához méri a japán modernizáció folyamatát, Japán modernkori felemelkedése megértésének útjában áll**, így pedig fontos megkülönböztető tényezők nem kapnak megfelelő hangsúlyt. Mint például az, hogy a „polgári átalakulás” folyamatát nem a burzsoázia, hanem a szamurájok viszik végbe. (Azaz a polgárosodó nemesség. Míg a magyar modernizációban – Borsi Kálmán Béla modellje szerint – a nemesedő polgárság: *Polgárosodott nemes, avagy (meg)nemesedett polgár*, Jelenkor, Pécs, 2002.) S egyedül ezzel magyarázható a folyamat gyors lefutása; minthogy az elit azonossága miatt a két korszak – Edo és Meidzsi – *kontinuu*s! Ezt a tételt azonban a konstitucionalista társadalomtudomány képviselői tagadják, ám a szerző innen eredezteti a japán modernizáció „részlegességét”. Az archaikus család (*ie*), a hagyományosan hierarchikus és földműveléshez kötődő patriarchális életfelfogás ugyanis lényegileg megmarad. Amiként a helyi önkormányzatokban gyökerező csoportharmonia is. Szemben az *individuum* felszabadulásával, ami viszont a nyugati modernizáció lényegét jelenti.

A sajátos japán út igazolása ezen a ponton szükségessé teszi a Meidzsi megelőző időszak, az Edo-kor (1603–1868) bemutatását, amelyben kibontakozik a *kokugakunak* nevezett *kulturális mozgalom*, ami a közös identitást biztosító nyelv, történelem és irodalom (nemzeti tudomány) felvirágzását hozza. A Tokugava-sógunátus 250 éve egy békés, stabil korszak, amelyben az importált szellemi javakat japánná emésztik; amelyet fejlett infrastruktúra és társadalmi kommunikáció jellemez, erős civil szférával, amiben a bankokként is üzemelő kereskedőházaknak fontos szerep jut. A korszakban a főváros egymillió népességével a világ egyik legnagyobb metropolisza. Ebben a periódusban sajátos arculatát őrizve Japán távolodik Ázsiától (azaz Kínától). Mégpedig a 8. századi versgyűjtemény, a *Manjosu* kínai írásjelekkel rögzített régi nyelvének rekonstrukciójával. A származásra és életmódjára nézvést is tiszta, romlatlan népről kiérlelt nézet részben ugyancsak az idegen hatások semlegesítésének igényéből fakad.

S hasonlóképpen alakul mindez a szerző által több vonatkozásban történelmi párhuzamnak tekintett Kelet-Európa számos kultúrájában. A balkáni népek nemzettudata nagymértékben az örök erkölcsi és erőforrásnak tekintett *paraszt-kultusz*ában gyökereszik, így nem véletlen, hogy a görögök, szerbek, bolgárok nyelvújító törekvései (purizmus) a népnyelv irodalmi standarddá formálásával érkeznek révbe (lásd a *dimotiki* győzelmét a *katharevusza* felett, vagy a szerbek esetében a *što* dialektusét az arisztokratikus egyházi szlávval szemben).

A kisebbrendűségi komplexusok elhordozása az egyenrangúság igényétől messzire rugaszkodva gyakran csap át a felsőbbrendűség hitvallásába – mely utóbbit a nemzeti történet 300 kötetes kritikai sorozata dokumentál. Az „istenek földjének” tartott Japán esetében tehát ez történt, ami sokat segített széles népi bázison megívni a harcot a „fekete hajók”, azaz a Nyugat ellen. A II. világháború után azonban az „übermensch”-önszemlélet s a totalitárius politikai rendszer nyomasztó emléke miatt a *kokugaku* szitokszóvá vált, politikai-ideológiai mozgalomból törvényszerűen kulturális mozgalommá szelídült. Egyfajta kontinuitás mégis érvényesül(t) az előző korszakokkal, ami kedvező hatással volt és van a japán társadalom *szerves* továbbépülésére. Ellentétben az ugyancsak világháborús vesztes, bűnbakká tett Németországgal, amelyik csak jelentős áldozatok és identitástorzulás árán volt képes (képes volt?) szabadulni a győztesek megbélyegző ítéleteinek és diszkriminatív, büntető szankcióinak csapdájából.

A kötet legeredetibb, egyúttal legvitathatóbb része a japán kulturális identitás kelet-európai párhuzamait taglaló fejezet. A szerző a nyugati társadalom- és rokntudományok fő áramát képviselő szakértők (Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Ernest Gellner stb.) modernista felfogására utalva elfogadja, hogy Japán felemelkedésében lényeges a nyugati kihívás, s hogy a felzárkózást – hasonlóan a kelet-európai folyamatokhoz – felülről, a reform eszközével gyorsítja az állam s (meineckeai értelemben) a kultúrnemzeti nemzetképződés útját járja. Hunyady György kritikai álláspontját idézve viszont elutasítja a Hans Kohn által is képviselt nézetet, miszerint a nyugatihoz képest fáziskésében lévő, így csökevényes kelet-európai modernizáció nacionalizmusa az organikus és misztikus jegyekkel felruházott japán nemzettudathoz hasonlóan baljós karakterű volna. Farkas Ildikó a cseh Miroslav Hrochnak a nemzeti tudat kialakulása tudományos, kulturális és politikai szintjeiről kifejtett nézeteit is vizsgálja. Hroch közös jegynek tekinti a vélt és valós „dicső múlt” autoszuggestív felemlegetésének gyakorlatát vagy Kelet-Európa és Japán helyzetének periférikus voltát. Míg régióknál a német kultúra és hatalmi kihívások keresztüzében fejlődik, Japán évszázadokig Kína inspiráló, egyúttal nyomasztó közelségében.

Az *nemzeti önképekről* szóló levezetéshez ugyancsak kapcsolódik kelet-európai párhuzam. Jelesül az Oszmán Birodalomban kivételezett szerepnek örvendő görögök egyszerre voltak (ortodox egyházi vonalon) a „szlavofon” bolgárok tanítói, egyúttal gátlástalan el-

nyomói is. A kínai–japán viszonyra ebben az értelemben rímel a balti németek „kettős küldetése” is a baltikumi kis népek modern nemzetté formálódásában.

Egyet kell értenünk Farkas Ildikónak azon megállapításával is, hogy a nyugati elemzők egy része nem jelentőségének megfelelően értékeli a történetiséget a japán fejlődésben, minthogy a tradíció *nem* a japán modernizáció *terméke*, hanem annak *előfeltétele*. Azaz Japán modernizációjában a múlt nem pusztán „színpadi kellék”, sem pedig nativizmus, hanem eleven örökség, fogódzó a változások bizonytalanságában – meder a közakaratra.

A záró fejezetben a *sintó*ról is megtudhatjuk, hogy az nem pusztán az ősök és hősök tisztelete s nem is csak vallás: a rituálék összessége, egyfajta politikai morál, voltaképpen maga a japán nemzeti lélek. Ám ezt a lelket a nyugati közvélemény túlságosan autoriternek tartja, noha – mint a szerző is rávilágít – a testületi kormányzás, a konszenzuseresés, a vitában kérielt döntések gyakorlata nagymértékben cáfolja ennek az állításnak az érvényét.

A japán modernizáció a nyugatitól kétségtelenül eltérő típust képvisel, már csak amiatt is, mert nemcsak új hagyományok teremtésére (dzsúdó, szumó), hanem a gondosan megőrzött tradíciók talaján való folyamatos megújulásra is képes. Ezt az 1960-as évek „japán csodáján” kívül a „kis tigrisek” japán modell szerinti felemelkedése is igazolja, ami ugyancsak a konfucianus kulturális univerzumra épült, sajátos ázsiai csoport-szolidaritással.

Ha mindezek fényében Farkas Ildikó türelmes és igényes okfejtéssel megírt munkájának régiókra vonatkoztatható tanulságait kívánnánk összegezni – akár a nyugati fejlettség belátható időn belüli elérése érdekében –, akkor efféle „társadalommérnöki” receptet írhatnánk. Végy egy homogén etnikumú és kultúrájú népet (nesze neked, migráció, multikultúra!), amely szívósan ápolja történelmi hagyományait (lesajnál „mucsaiságát”), s jól képzett, szolgáló karakterű elitje vezetésével (dzsentroid munkakerülők, pöffeszkedők kerüljenek!) adekvát válaszokat képes adni a modern kor kihívásaira. Társadalmi aktivitását nem az individuális gátlástalan érdekérvényesítése határozza meg, mert spirituális értékközösséget alkot (*sinto*/keresztény kollektívizmus), amely egyben politikai-gazdasági értékközösség is (maga a szerző is idézi Partha Chatterjee megállapítását, mely szerint Japán modernizációja egyszerre nyugatiasan materiális és keletiesen spirituális jellegű). Mi is állhatna jobban ellen a globalizált, „modern” társadalmakat bomlasztó értékrelativizmusnak (ami egyenes út az újbarbarizmusba), mint egy ilyen atípusos, „avított” *archaikus/modern* társadalmi képlet? Persze ne feledjük a nyugati ideológusok intelmeit. Kell még a sikerhez bizonyos „utánzóképeség” és jó adag „szerencse”. S ha ez utóbbi mégsem adatnék meg, akkor az Európai Unió égisze alatt (?) beköszöntő új „Edo-kor”, azaz 250 év háborítatlan, szerves építkezése is megteszi!

MAKKAI BÉLA

HELYREIGAZÍTÁS

Lapunk legutóbbi, 2018. 5–6. számában a 45. oldalon található képhez tartozó képaláírásnál helytelenül tüntettük fel a forrást. A kép tulajdonosa helyesen a keszthelyi Balatoni Múzeum. Az intézménytől és Olvasóinktól is elnézést kérünk a tévedésért. (A Szerk.)